

Газуда М.В., Шестак М.С.

СФЕРА ПІДПРИЄМНИЦТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті узагальнено окремі науково-теоретичні підходи до трактування сутності поняття «підприємництво». Окреслено вагому роль формування підприємницького середовища і перспективного розвитку сфери підприємництва. Значну увагу приділено аналізу розвитку малого підприємництва на рівні регіону. Окреслено його переваги, що зумовлюються можливістю швидкої адаптації до зміни кон'юнктури ринку, забезпечення результативності здійснення диверсифікації виробництва на інноваційній основі з виокремленням видів товарів, робіт та надання послуг, що матимуть попит і будуть конкурентоздатними на споживчому ринку.

Ключові слова: сфера підприємництва, науково-теоретичні підходи, формування інноваційних підходів, моделі підприємництва, регіональний вимір, мале підприємництво, суб'єкти господарювання.

Постановка проблеми. Трансформаційні умови зростання економіки країни супроводжуються значними змінами у сфері підприємництва як важливої складової суспільного розвитку. Вагомість ролі підприємництва проявляється як в економічному зростанні країни, так і в соціальному забезпеченні та підвищенні добробуту і благополуччя населення.

Важливість формування сприятливого підприємницького середовища, успішного здійснення підприємницької діяльності полягає передусім у тому, що підприємництво [1, с. 6]: по-перше, сприяє структурним змінам у системі госпо-дарювання; по-друге, сприяє регіональному і ефективному використанню інвестиційних матеріальних і нематеріальних ресурсів; по-третє, забезпечує зайнятість трудових ресурсів і належну мотивацію до високопродуктивної праці; по-четверте, створює умови для розвитку нова-торства, ініціативи, творчості і розвитку інтелектуальної особистості підприємця; по-п'яте, створює сприятливе середовище для здорової конкуренції і завдяки цьому стає своєрідним каталізатором соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню науково-теоретичних підходів до розкриття сутності категорії «підприємництво», окресленню проблем функціонування суб'єктів господарювання у сфері малого підприємництва присвятили свої праці вітчизняні науковці Ю. Губені, В. Збарський, С. Кваша, О. Ключковський, Ю. Лупенко, М. Малік, П. Саблук та ін. Еволюційні особливості розвитку теоретичних

підходів до трактування поняття підприємництва розглянуто і обґрунтовано багатьма вченими, серед них Р. Кантільйон, А. Сміт, Ж. Сей, Й. Шумпетер, Ф. Хайек, Р. Кемпбел, Макконелл та Стенлі Л. Брю, Е. Долан та Д. Ліндсей, Ер. Хізріч і М. Пітерс та ін.

Однак у процесі функціонування і розвитку економічної системи зумовлюється необхідність дослідження, окреслення і вирішення проблемних питань, пов'язаних зі сферою підприємництва, передусім на регіональному рівні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до дослідження розвитку сфери підприємництва та розгляд аналітичних аспектів функціонування малого бізнесу на регіональному рівні.

Науково-теоретичні підходи до дослідження трактування поняття «підприємництво»

Формування інноваційних підходів до розуміння сутності підприємництва в умовах ринкового господарювання базується на узагальненні еволюційних теорій з їх багатограним трактуванням досліджуваного поняття. Зокрема, Р. Кантільйон обґрунтував поняття «підприємець», як людини з невизначеними фіксованими доходами. Саме в той період підприємця означували як «грошову людину», господаря, роботодавця, власника, що йде на ризик заради збагачення [2, с. 723]. А. Сміт охарактеризував підприємця як власника капіталу, який заради реалізації комерційної ідеї та одержання прибутку йде на ризик і обґрунтував, що поведінка підприємця регулюється конкуренцією як дійовим механізмом системи ринкового господарювання [3, с. 32].

Ж. Сей відзначив важливу роль підприємця у розвитку економіки, наголосив на вагомості організаторських здібностей, знань і досвіду для досягнення мети, вказав на ризиковість підприємницької діяльності. При цьому зауважив, що підприєм-

© Газуда Михайло Васильович, д.е.н., професор кафедри економіки підприємства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Шестак Мирослава Сергіївна, магістрант, 6 курс, спеціальність економіка підприємства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ницька діяльність є поєднанням факторів виробництва (землі, праці й капіталу) [4, с. 11, 81, 123]. Й. Шумпетер характеризує підприємництво як універсальну діяльність, притаманну будь-якій сучасній формації, і наголошує на тому, що підприємництво реформує суспільне виробництво через використання нових ідей, винаходів або знаходження нових джерел сировини і енергії, ринків збуту та реалізації продукції [5]. Ф. Хайек [6, с. 105] виокремлює підприємницьку діяльність за двома факторами, зокрема організаційно-господарською новизною у суспільному виробництві і економічною підприємницькою свободою, що сприяє вмілому розпорядженню власними здобутками, знаннями, інформацією та доходами. Науковець відзначає, що підприємець, оцінюючи певне ринкове середовище, прагне до оптимального задіяння і використання всіх зазначених вище компонентів у процесі підприємницької діяльності.

Р. Кемпбел, Макконелл та Стенлі Л. Брю, наголошуючи на вагомості сфери підприємництва, обґрунтовують підприємницькі здібності людини, виокремлюючи їх у четвертий фактор виробництва. При цьому підприємницькі здібності зумовлюються економічними функціями, зокрема [7]: ініціативою у поєднанні ресурсів (землі, капіталу і праці) у єдиний процес виробництва товару чи надання послуг; відповідальністю за досягнення мети у процесі здійснення підприємницької діяльності; новаторською функцією підприємця відповідно до вимог сучасного господарювання; функцією ризику, яка супроводжує весь процес підприємницької діяльності.

Нові підходи до трактування поняття «підприємництво» також мають багато дискусійних положень. Так, Е. Долан та Д. Ліндсей обґрунтовують досліджуване поняття як процес пошуку нових можливостей і нових способів виробництва, відхід від старих принципів і обмежень, прагнення до нових перспективних результатів, підвищення рівня організації господарської діяльності, винахід і впровадження чогось нового [8, с. 7]. Крім цього, відмічені науковці дискутують щодо правомірності віднесення підприємництва до четвертого фактору виробництва на рівні праці, капіталу і природних ресурсів, оскільки, на їх думку, доцільнішим є вважати підприємництво процесом пошуку найкращого поєднання трьох основних факторів виробництва.

Законодавчо в Україні термін підприємництва закріплено у Законі України «Про підприємництво» (від 7 лютого 1991 р.), де зазначено, що підприємництво визнається як самостійна ініціатива, систематична на власний ризик діяльність з

виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та здійснення торгівлі з метою одержання прибутку. Уточнення щодо обґрунтування досліджуваного поняття подано у Господарському кодексі України [9], зокрема підприємництво розглядається як вид господарської діяльності, який здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутків (ст. 42). Зазначеними суб'єктами можуть бути громадяни України та інших держав, особи без громадянства, необмежені законом у правоздатності, юридичні особи всіх форм власності, передусім приватні особи як організатори одноосібної, так і великої економічної діяльності, а також група юридичних або фізичних осіб, пов'язаних між собою договірними відносинами та економічними інтересами. Як суб'єкти підприємництва громадяни або фізичні особи (окремі індивіди) виступають [10, с. 146]: організатори індивідуального виробництва, на якому застосовуються засоби виробництва, що належать йому та орендуються ним і використовується власна праця; організатори виробництва, де підприємство (капітал) належить йому як власнику або як співвласнику (або орендується) і застосовується наймана праця; менеджери, які не володіють часткою актуальної власності до початку їх діяльності, але таке володіння передбачається згодом, що стимулює їх реалізовувати підприємницькі здібності в управлінні капіталом корпорації.

Суб'єктами підприємницької діяльності є і юридичні особи – господарські товариства, кооперативи, спільні підприємства, корпорації, різні асоціації, які працюють з обов'язковим залученням найманої робочої сили, у господарській діяльності виступають від власного імені й існують незалежно від осіб, що входять до складу організацій та об'єднань. У розвинутих країнах провідну роль у галузі підприємництва відіграють акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю: «це дає змогу окремим власникам заздалегідь визначити розміри підприємницького ризику, залучити до діяльності цих товариств значну кількість осіб і акумулювати великі кошти» [11, с. 921].

Новаційний підхід щодо підприємницької діяльності відмічають Ер. Хізріч і М. Пітерс, зазначаючи, що підприємництво є процесом створення чогось нового, що має цінність; процесом поглинаючим час і сили, що припускає прийняття на себе фінансової, моральної і соціальної відповідальності;

процес, який приносить доход (прибуток) і особисте задоволення досягнутим [12, с. 15].

Наукова аграрна школа, зокрема вчені-аграрники Ю. Лупенко, М. Малік, С. Кваша, П. Саблук, В. Збарський, Ю. Губені та ін. [13, с. 37-38; 12; 14] обґрунтовують категорію „підприємство”, як складне і багатозначне, багатосистемне і багаторівневе поняття, що є сукупністю економічних, історичних, соціальних та юридичних відносин, виконує важливу функцію в соціально-економічному житті, формує особливий метод господарської діяльності, підприємницьке середовище, особистість підприємця, стиль і тип його мислення та поведінки, історичні і соціально-економічні аспекти.

Дослідженням виявлено, що моделі підприємництва, зокрема [14, с. 12-13]: класична, інноваційна, венчурна в цілому характеризуються специфічним стилем ведення справи, новаторством, націленістю та інтенсивністю модернізації. Так, класична модель зумовлюється оцінюванням наявних ресурсів з їх подальшим раціональним використанням, спрямована вона передусім на «старі» ринки і супроводжується невисоким ризиком і такими ж прибутками, тобто характеризується тривалістю процесу і консервативним підходом. Поєднує окремі класичні підходи й інноваційна модель підприємництва, яка базується на оцінці як наявних, так і нових ресурсів, спрямовується як на «старі», так і на «нові» ринки та товари. При цьому процес супроводжується середнім ризиком і середніми прибутками на основі тривалості і стабільності.

Сучасними новаційними підходами характеризується венчурна модель підприємництва, оскільки має на меті оцінювання потенціалу в цілому, врахування новітніх досягнень у сфері науки і технологій, спрямована на „нові” перспективні й майбутні ринки та товари. При цьому зумовлюється ризиковістю, однак передбачає високі прибутки.

Розвиток підприємницької діяльності: регіональний аспект

Сфера підприємницької діяльності справляє вагомий вплив на розвиток економічної системи країни в цілому. Вагоме місце серед суб’єктів господарювання у сфері підприємництва займають малі підприємства формуючи конкурентне середовище на ринку, сприяючи підвищенню рівня зайнятості населення, задовольняючи потреби споживачів. Їх перевага зумовлюється можливістю швидкої адаптації до зміни кон’юнктури ринку, забезпечення результативності здійснення диверсифікації виробництва на інноваційній основі з виокремленням видів товарів, робіт та надання послуг, що матимуть попит і будуть конкурентоздатними на споживчому ринку.

Формування підприємницького середовища в Україні проходить складні етапи становлення і розвитку, оскільки за період 2010 – 2015 рр. кількість зайнятих у малому бізнесі України скоротилася більш як на 843,4 тис. осіб, до прикладу: в Закарпатській області – на 11,1 тис. осіб. Дослідження свідчить, що за 2015 р. кількість суб’єктів малого підприємництва з урахуванням фермерських господарств та статистичної інформації по фізичних особах- підприємцях на 10 тис. наявного населення області становила 302 од., з яких 47 од. становлять малі підприємства, 255 – фізичні особи-підприємці. У структурі кількості підприємств області за їх розмірами, частка малих у 2015 р. становила 95,8 %, довідково: середніх – 4,2 %, великих – 0,05 % загальної кількості суб’єктів підприємницької діяльності. Якщо у 2007-2008 рр. останні були розташовані в м. Мукачеве та Ужгородському районі, то за результатами структурного спостереження, починаючи з 2009 р., великі підприємства зосереджені лише в Ужгородському районі [15, с. 9]. Тенденції регіональних особливостей функціонування малих підприємств за період 2000 – 2015 рр. відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Окремі структурні показники діяльності малих підприємств Закарпатської області*

Показники	2000	2005	2010	2014	2015
Кількість малих підприємств, од.	5843	7802	5453	5799	5853
- на 10 тис. осіб наявного населення, од.	46	63	44	46	46
Середньорічна кількість найманих працівників на малих підприємствах, тис. осіб	41,7	36,7	35,8	24,3	23,2
- у розрахунку на 1 підприємство, осіб	7	5	7	4	4
- до кількості найманих працівників підприємств-суб’єктів підприємницької діяльності, %	24,6	30,4	35,8	30,6	30,7
- до кількості працездатного населення, %	7,3	6,2	6,1	4,2	4,1
Обсяг реалізованої продукції (товарів і послуг), тис. грн	654,1	1188,8	4463,8	6913,2	7939,5
- до обсягу реалізованої продукції (товарів і послуг) по економіці в цілому, %	22,9	11,2	22,1	19,8	20,4
- реалізовано продукції в розрахунку на 1 найманого працівника, тис. грн	15,7	32,4	124,7	284,4	342,2

*Сформовано за джерелами: [16, с. 411-412; 17, с. 325, 267-268]

За аналізований період (2000 – 2015 рр.) намітилася тенденція до незначного збільшення кількості підприємств, однак порівняно з 2005 р. у 2015 р. їх кількість зменшилася на 25,0 %, що може свідчити передусім про погіршення бізнес-клімату у регіоні. У розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення їх кількість залишилася незмінною (46 од.). В 1,8 раза знизилася кількість найманих працівників за 15-річний період. Зростаючі обсяги реалізованої продукції, виражені в грошовому еквіваленті, підтверджують ріст цін та інфляційні процеси на фоні зниження рівня інших показників. Порівняльний аналіз показників обсягу реалізованої продукції (товарів і послуг) малими підприємства до обсягу аналізова-

ної продукції в цілому по економіці засвідчує певні спадні тенденції (на 2,5 в.п. у 2015 р. порівняно з 2000 р.).

У цілому, як засвідчують статистичні дані за 2015 р., суб'єктами господарювання Закарпатської області забезпечено обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) на 52155,8 млн грн, що становило 0,8 % середньоукраїнського показника. При цьому у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) порівняно з попереднім роком на 2,1 в.п. зросла частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) фізичних осіб-підприємців, і навпаки, зменшилася частка обсягу реалізації підприємств (рис. 1).

(відсотків)

Рис. 1. Обсяг реалізованої продукції (товарів і послуг) суб'єктами господарювання Закарпатської області за 2015 р. [15, с. 10].

Кількість суб'єктів господарювання області у 2015 р. становила 59798 од., що на 4,0 % більше від 2014 р. Із загальної кількості суб'єктів 10,2 % становлять підприємства, 89,8 % – фізичні особи-підприємці. Усього на суб'єктах господарювання області було зайнято 154,8 тис. осіб (включаючи штатних, позаштатних працівників, власників, засновників та членів їх сімей), з них на підприємствах – 51,4 % до загальної кількості працівників, у фізичних осіб-підприємців – 48,6 %. Частка кількості зайнятих працівників в регіоні за 2015 р. становила 1,9 % до середньоукраїнського показника, з них найманих працівників – 1,5 %. За період 2010 – 2015 рр. прослідковується стала тенденція зниження кількості найманих працівників (включаючи штатних і позаштатних) на суб'єктах господарювання області. Так, у 2015 р. порівняно з 2014 р. вона зменшилася на 8,4% і становила 97,7 тис. осіб.

За видами економічної діяльності переважна більшість малих підприємств зосереджена у сфері оптової та роздрібної торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, а також промисловості, сільського, лісового та рибного господарств, будівництві. Великі підприємства переважно належать до промислової сфери, така ж тенденція і щодо середніх за розмірами підприємств. Незначна їх частка у таких видах економічної діяльності, як оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність. Аналогічна ситуація стосується і показників щодо кількості зайнятих, найманих працівників на досліджуваних підприємствах в розрізі видів економічної діяльності регіону [16, с. 413-415].

За результатами структурного спостереження (2012 – 2015 рр.) понад половину обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) малими підприємствами забезпечують підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. За аналізований період відносно стабільною залишається частка обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств, які діяли у сфері освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, комунальних та індивідуальних послуг, культури та спорту, готелів та ресторанів. Зростає, в обсязі реалізованої малими підприємствами продукції (робіт, послуг), частка підприємств транспорту та зв'язку. Стабільно третину обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) забезпечують малі підприємства м. Ужгорода, п'яту частину – підприємства м. Мукачеве.

На конкурентоздатність малих підприємств значно впливають фінансові результати діяльності. Так, за даними 2015 р. [15, с. 58] діяльність суб'єктів господарювання в економіці області в цілому була збитковою. Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування становив 1591,5 млн грн збитку, (при 348471,7 млн грн збитку по Україні). Із загальної кількості суб'єктів 79,2% отримали 2002,9 млн грн прибутків, решта допустили збитки на суму 3594,4 млн грн. У сфері малого бізнесу підприємства, які отримали прибуток, становили 79,4 %, їх фінансовий результат – 660,9 млн грн, і, відповідно, які отримали збиток – 20,6 % (1158,2 млн грн).

Прибутковий фінансовий результат отримали підприємства міст Ужгород, Берегово, Хуст, Чоп та Берегівського, Великоберезнянського, Воловецького, Іршавського, Свалявського та Хустського районів.

Збитковий фінансовий результат за видами економічної діяльності у 2015 р. задекларували підприємства у сфері сільського, лісового та рибного господарств, промисловості, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, тимчасового

розміщення й організації харчування, операцій з нерухомим майном та охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. Дебіторська заборгованість (2015 р.) по регіону становила 9126,1 млн грн, кредиторська заборгованість – 9930,0 млн грн. Рівень рентабельності від операційної діяльності становив 1,1 %. Найвищим він був у фінансовій та страховій діяльності (43,5 %), сільському, лісовому та рибному господарстві (19,5 %), оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів.

За досліджуваний період (2010 – 2015 рр.) прослідковуються певні негативні тенденції щодо скорочення обсягів виробничої діяльності та дестабілізації основних показників, що спричинено негативним впливом зовнішніх факторів на підприємницьку діяльність та збільшення частки підприємств, що отримують вигоду у невиробничій торговельній сфері економіки в період інфляційних процесів. Відомо, що для забезпечення і розширення виробництва необхідним є збільшення кількості працівників, а за аналізований період їх чисельність має тенденцію до зменшення.

Висновки. Таким чином, дослідження підтвердило, що підприємництво є важливою складовою розвитку економіки країни в умовах ринкового господарювання і має безпосередній вплив на забезпечення життєдіяльності населення. Сфера малого бізнесу як невід'ємна складова підприємництва також справляє вагомий вплив на формування інноваційного конкурентного середовища, сприяє насиченню споживчого ринку товарами і послугами, підвищенню рівня зайнятості населення, наповненню місцевих бюджетів. Водночас це ризикова діяльність з метою отримання підприємницького доходу за відповідальності власне підприємця, і тому в складних умовах ринкового господарювання зумовлюється необхідність сприяння і підтримки з боку державних і владних структур, в тому числі органів місцевого самоврядування.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клочковський О.В. Розвиток підприємництва в сільському господарстві (на матеріалах Вінницької області) автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к. е. н. / Клочковський Олександр Владиславович, 2009. – 18 с.
2. Економічна енциклопедія: у 3 т. – Київ: Академія, 2002./ голова редакційної ради : Гаврилишин Б. Д. та ін. Т. 2 – 2002.– 952 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов/ А. Смит. — М.: Ось – 89, 1997. 255 с.
4. Сей Ж.Б. Трактат по политической экономии/ Сэй Ж.-Б. Экономические софизмы. Экономические гармонии/Ж.-Б. Сэй; Бастиа Ф.; Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации. – Москва : Дело, 2000. – 230 с. —(Серия «Полит. экономия: ступени познания»)
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
6. Хайек Ф.А. Дорога к рабству/Ф.А. Хайек// Вопросы философии. – 1991. – № 10. – С.105 – 121.

7. Кемпбел Р. Экономика: Принципы, проблемы и политика / Р. Кемпбел, Макконелл, Стенли Л. Брю; пер.с англ. – М.: Республика, 1992. – 399 с.
8. Долан Э. Дж. Микроэкономика/ Э. Дж. Долан, Д. Линдсей. – С-Пб., 1994. – 448 с.
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс] /Відомості Верховної Ради України (ВВР) від 16.01.2003 №436-IV, 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
10. Основи економічної теорії /заг. ред. М.І. Пітюлич. – Ужгород: Карпати, 2005. – 352 с.
11. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. – Київ: Академія, 2002. / голова редакційної ради : Гаврилишин Б. Д. та ін. Т. 3 – 2002. – 952 с.
12. Збарський В.К. Місце і роль малих форм господарювання в аграрному секторі економіки України / В.К. Збарський, В.П. Горьовий, Д.О. Грабовський; за ред. В.К. Збарського. – К.: В-во НАУ, 2007. – 428 с.
13. Підприємництво в аграрній сфері економіки /М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, Л. В. Романова та ін.; за ред. П. Т. Саблука, М. Й. Маліка. – К.: ІАЕ, 1998. – 514 с.
14. Губені Ю.Е. Основи підприємництва та агробізнесу/ Ю.Е.Губені. – Львів: Українські технології, 2002. – 256 с.
15. Діяльність суб'єктів господарювання Закарпатської області 2015 рік: статистичний збірник/Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г.Д. Гриник. Ужгород, 2016. – 134 с.
16. Статистичний щорічник Закарпаття за 2015 рік / Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2016. – 479 с.
17. Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік/Головне управління статистики у Закарпатській області; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2014. – 511 с.

REFERENCE

1. Klochkovskiy O. V. (2009) Rozvytok pidpriemnytstva v silskomu hospodarstvi (na materialakh Vinnytskoi oblasti) avtoref. dysertatsii na zdob. nauk. stup. k.e.n. [Development of entrepreneurship in agriculture (on the materials of Vinnitsa region)]/ Klochkovskiy Oleksandr Vladyslavovych, 2009. – 18 p. [in Ukrainian].
2. Ekonomichna entsyklopediia : [Economic Encyclopedia] [u 3 t.]. – Kyiv : Vydavnychiy tsentr "Akademiia", 2002./holova redaktsiinoi rady : Havrylyshyn B. D. [ta in.]. T. 2/ [vidp. redaktor Mochernyi S. V.]. – 2002.– 952 p. [in Ukrainian].
3. Smit A. (1997) Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov[A study on the nature and causes of the wealth of peoples] / A. Smit. — M.: Os-89, 255 p. [in Ukrainian].
4. Sei Zh.B. (2000) Traktat po politicheskoi ekonomii[Treatise on political economy] / Sei Zh.-B. Ekonomicheskie sofizmy. Ekonomicheskie harmonii[Economic sophisms. Economic harmony] /Zh.-B. Sei; Bastia F.; Akad. nar. khoz-va pri Pravitelstve Ros. Federatsii. - Moskva : Delo, 230 p. - (Seriiia "Polit. ekonomiiia: stupeni poznaniia"). [in Ukrainian].
5. Shumpeter I. (1982) Teoriia ekonomicheskogo razvitiia. Issledovanie predprinimatelskoi pribyli, kapitala, kredita, protenta i teikla koniunktury[The theory of economic development. The study of entrepreneurial profit, capital, credit, interest and the cycle of conjuncture] / I. Shumpeter. – M.: Progress, 455 p. [in Ukrainian].
6. Khaiek F. A. (1991) Doroga k rabstvu[The road to slavery] /F. A. Khaiek//Voprosi filosofii. – № 10. – pp. 105-121. [in Ukrainian].
7. Kempbel R. (1992) Ekonomika: Printsy, problemy i politika[Economy: principles, problems and policies] / R.Kempbel, Makkonell, Stenli L.Briu; [per.s angl.]. – M.: Respublika, – 399 p. [in Ukrainian].
8. Dolan E. Dzh. (1994) Mikroekonomika[Microeconomics] / E. Dzh. Dolan, D. Lindsei. – S-Pb., – 448 p. [in Ukrainian].
9. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 # 436-IV [Elektronnyi resurs] /Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) vid 16.01.2003 #436-IV, [The State Code of Ukraine on 16.01.2003 No. 436-IV [Electron resource] / News of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR) dated 16.01.2003 No. 436-IV,] 2003, # 18, # 19-20, # 21-22, p.144. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
10. Osnovy ekonomichnoi teorii [The basis of the economic theory]/zah. red. M. I. Pitiulych. – Uzhhorod: Karpaty, 2005. – 352 p. [in Ukrainian].
11. Ekonomichna entsyklopediia : [Economic Encyclopedia] [u 3 t.]. – Kyiv : Vydavnychiy tsentr "Akademiia", 2002./holova redaktsiinoi rady : Havrylyshyn B. D. [ta in.]. T. 3 / [vidp. redaktor Mochernyi S. V.]. – 2002. – 952 p. [in Ukrainian].
12. Zbarskyi V. K. (2007) Mistse i rol malykh form hospodariuvannia v ahrrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy[The place and role of small forms of management in the agrarian sector of Ukrainian economy]/V. K. Zbarskyi, V. P. Horovy, D. O. Hrabovskyi; za red. V. K. Zbarskoho. – K.: V-vo NAU, – 428 p. [in Ukrainian].
13. Pidpriemnytstvo v ahrrarnii sferi ekonomiky [Entrepreneurship in the agrarian sector of economy]/M. Y. Malik, Yu. O. Lupenko, L. V. Romanova ta in.; za red. P. T. Sabluka, M. Y. Malika. – K.: ІАЕ, 1998. – 514 p. [in Ukrainian].
14. Hubeni Yu.E. (2002) Osnovy pidpriemnytstva ta ahrobiznesu [Basics of entrepreneurship and agrobusiness]/ Yu.E.Hubeni. – Lviv: Ukrainski tekhnolohii, – 256 p. [in Ukrainian].
15. Diialnist subiektiv hospodariuvannia Zakarpatskoi oblasti 2015 rik: statystychnyi zbirnyk/Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti; [Activities of economic entities of Transcarpathian region in 2015: statistical collection / Main department of statistics in Transcarpathian region] za red. H. D. Hrynyk. Uzhhorod, 2016. – 134 p. [in Ukrainian].
16. Statystychnyi shchorichnyk Zakarpattia za 2015 rik/Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti; [Statistical yearbook of Transcarpathia of 2015 / Main department of statistics in the Transcarpathian region;]za red. H. D. Hrynyk. – Uzhhorod, 2016. – 479 p. [in Ukrainian].
17. Statystychnyi shchorichnyk Zakarpattia za 2013 rik/Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti; [Statistical yearbook of Transcarpathia of 2013 / Main department of statistics in the Transcarpathian region] za red. H. D. Hrynyk. – Uzhhorod, 2014. – 511 p. [in Ukrainian].

Одержано 20.03.2017 р.